

Любов Якиминська,
м. Первомайськ Миколаївської обл.

ДО ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРАДИЦІЙ (на прикладі обряду весняного культу предків у смт Любашівці Одеської обл.)

Сьогодні спостерігається активний процес творення нових елементів традиційних обрядодій, які дуже швидко засвоюються і входять до сфери української етнокультури. Це явище є наслідком інформаційного вакууму, що утворився через часткову руйнацію міжпоколінної передачі досвіду. В окресленому контексті актуальним є звернення до проблеми функціонування обрядів у сучасному суспільстві.

Проблема співвідношення традицій і інновацій у загальнокультурному контексті привертала увагу дослідників. Причинами цього явища науковці називають рівень соціально-економічного розвитку, історичний контекст, зміни у природному середовищі [1], відживання економічної й культурної замкненості села; відчуження продукту, що виробляється, споживання речей та духовних вартостей, створених за межами первісної соціальної групи; зміну контактного (face to face) типу трансмісії надконтактним; масове промислове виробництво; інтенсивний розвиток матеріальної фіксації явищ духовної культури [2], масовий відхід населення від релігійних норм [3], пояснюють за рахунок власне обрядових якостей, без зовнішніх впливів [4]. Швидко руйнування системи традиційних обрядодій пов'язується також зі впливом процесів колективізації, розкуркулення, нищенням церков, які зруйнували структуру життя сільської громади [5].

Культ предків посідає вагоме місце в українській етнокультурі. Здавна вважалося, що шанобливе ставлення до покійних позитивно впливає на живих, забезпечує допомогу предків у щоденних справах. Елементи культу предків простежуються у багатьох традиційних обрядодіях. Найвеличнішими поминаннями є весняний культ предків, який припадає на післявеликодній тиждень [6].

З огляду на значущість цього обряду в традиційній культурі, видається доцільним розглянути процес його трансформації в останнє десятиліття в смт Любашівці Одеської області та дослідити причини цього явища.

Проводи в смт Любашівці традиційно припадають на понеділок, через тиждень після Великодня. Поминальний обряд у порівняно незмінному вигляді в цьому населеному пункті функціонував з повоєнних років. У радянські часи за кілька днів (зазвичай перед Пасхою) приходили прибирати могилки, посадити квіти. На Проводи були традиційними поминальні обіди біля могил рідних. Респондент зазначає: «Як я в колхозі робила, то ми в неділю приходили, бо в понеділок треба було іти на норму. Тоді ж ніхто не відпускав... А як на пенсію повиходили, то стали в понеділок ходити, так, як треба...» [7]. Чіткої регламентації часу приходу на цвинтар протягом дня не було. Традиційною була великодня їжа: «Несли паску, крашанки, холодці, завиванці, сир запечений, обізательно бабку (локшина, залита маслом і жовтками та запечена в печі) – хто що мав» [8]. Приносили і ті страви, які любив за

життя покійний, а також цигарки, солодку воду тощо: «Дід мій кури́в, то я йому брала цигарки і подушечки – конфети такі, зараз таких нема, по формі, як пучечка від мізинчика: карамельні з варенням всередині – він любив їх дуже» [9]. Їжу на гробках не залишали: «...Тоді ніхто по гробках не ходив, не збирав, як тепер цигани. Підходили алкаші, так їм наливали, давали шось з собою і всьо» [10]. В обряді спостерігаємо залишки колективних обідів на цвинтарі: «Обходили всіх своїх... А потом збиралися по несколько сімей біля якогось гробка і поминали...» [11]. Обряд включає передачу знань про пращурів наступним поколінням: «У нас... на війні погибли... говорили про війну, дітям розказували, як дід воював, як погіб...» [12]. Поминання не мали яскраво вираженого релігійного забарвлення: «Панахиду на могилках не правили... Хто хотів, той, канешно, заказував, але це рідко було» [13].

Таким чином, у центрі культу Проводів у радянську добу була поминальна трапеза.

Слід відмітити той факт, що на «старому» кладовищі, на якому останніми роками масово не ховають (точний час закриття визначити неможливо, оскільки на ньому залишилась ще деяка кількість «забронірованих місць» [14]), і сьогодні обряд функціонує практично без змін.

Разом з тим на «новому» кладовищі спостерігаємо зародження відмінного типу плану-вираження поминального обряду.

Зазвичай на цвинтар приходять зранку, оскільки «коли батюшка читає заупокійну, треба, щоб на могилці шось було» [15]. Могилку повністю застеляють рушниками, навіть живі квіти, які там ростуть. На рушники парами кладуть калачі, на них – тарілки (кульки) з цукерками, печивом, фруктами, солодощами, які разом з рушниками роздаються, по можливості, знайомим покійного, які, дякуючи, говорять «Бог поставе», «Хай Бог поставе». Одну з тарілок (кульків) з рушником залишають на могилі «для циган: хай тоже пом'януть» [16]. Цікавим є той факт, що використання традиційних великодніх страв (пасок, крашанок тощо, як, наприклад, на «старому» кладовищі, в м. Первомайську тощо) зафіксовано не було. Після заупокійної служби, яка триває з 8 до 9 години, батюшка обходить цвинтар, освячуючи могили «на упокій», родичів – «на здоров'є», «щоб покійник ще довго чекав». Забороняється витиратися: «має само висохнути» [17]. Освячуються також ті могилки, до яких ніхто не прийшов. За бажанням, родичі замовляють окремий молебень. Поминальний обід на могилках має поодинокий і дещо формалізований характер. Його проводять переважно вдома.

Таким чином, центральне місце в обряді Проводи в смт Любашівці на «новому кладбіщі» сьогодні посідає церковний молебень і роздавання поминальної їжі.

Трансформація обряду пов'язана з впливом церкви: «Як нове кладбіще відкрили, то батюшка казав, що їсти на кладбіщі не можна, що не православний обичай... І розказував, як треба правильно робити, по-божому» [18].

Наступним кроком до закріплення нової традиції було наслідування: «Як люди, так і ми... А там (на старому кладовищі. – Л. Я.) всі як справляли поминки по-старому, так і справляють, то й ми так само» [19].

Принагідно слід відмітити той факт, що пряме наслідування часто суттєвим чином впливає на утвердження нових регіональних елементів того чи іншого обряду. Так, наприклад, на вербну неділю жінка, що прийшла до церкви з перев'язаними ниткою гілочками верби, побачивши пучок, перев'язаний вербовою гілкою, поцікавилася, чому так. Не отримавши відповіді, вона сказала «Це, напевно,

щоб проблем собі не нав'язувати», і розв'язала нитку на своєму пучкові. Коли через деякий час її спитали, чому вона це зробила, респондент авторитетно відповіла «Щоб проблем не нав'язувати». Після цього ті прочани, хто чув слова жінки, почали розв'язувати вербу, хто не чув – побачивши, як це роблять інші [20].

Таким чином, трансформація обряду весняного поминання покійних у смт Любашівці включає: а) актуалізацію релігійних форм обрядодії (обов'язкове освячення могил і живих родичів, прив'язування часу приходу на цвинтар до церковної відправи); б) зміну плану-вираження обряду від поминальної трапези на «гробках» до роздачі обрядової їжі; в) зникнення з набору обрядової їжі великодніх страв (крашанки, паски, запечений сир) та заміні їх на калачі, фрукти, цукерки, рушники. Принагідно слід відзначити, що означений набір продуктів в смт Любашівці та суміжних територіях традиційно використовується для «вечері», яку несуть хрещеним: «пару калачів берем, рушник, на калачі там шо – канфету, праника...» [21].

Аналізуючи причини такого явища, доходимо висновку, що це пов'язано з такими факторами: вплив церкви, наслідування («так, як люди роблять»).

За класифікацією, запропонованою С. Арутюновим, така трансформація є запозиченою [22], оскільки в основі нового обряду весняного поминання покійних лежить явно принесений елемент, який не базується на традиціях досліджуваної місцевості. Принагідно слід зазначити, що батюшка, який послужив безпосереднім ініціатором такої трансформації, є корінним мешканцем Любашівки.

Разом з тим найбільше зацікавлення викликає факт швидкого засвоєння нової форми досліджуваної обрядодії у середовищі з усталеним комплексом традиційної культури.

Варто наголосити ще на такій особливості досліджуваного питання. Трансформація обряду Проводів безпосередньо пов'язана з відкриттям «нового» кладовища, у той час, як ті самі люди на «старому» цвинтарі додержуються традиційної «радянської» форми обрядодії.

На нашу думку, цей факт пояснюється особливістю феномена «історичної пам'яті». Як зазначає П. Нора, «оскільки пам'ять емоційна і легковірна, то її влаштовують лише ті деталі, які її підкріплюють» [23]. Сьогодні утвердження негативного образу радянської доби в контексті ставлення до національних цінностей, етнічних традицій, релігії є загальноприйнятим: «ти ж Ромку знаєш? Його мама в роддомі записала на їхнього друга, вони заранеє домовились там, чи шо, для того, щоб його похрестити. А батько його потом усиновляв. Він же секретарьом обкома партії був (в Любашівці), то йому не можна було дитину хрестити, бо полетіти міг запросто» [24]. Інший респондент зазначає: «Коли я працювала (вчителькою), то це заборонено було, я не мала права перехреститися. А тоді, як вже вільна ця наша Україна стала, ...хоть маєш право перехреститися. Раніше ж оглядалася на всі боки. В мене і зараз залишилося відчуття, шо я шось не те роблю» [25]. Це призвело до того, що регіональні відмінності у певних обрядах часто пояснюють тим, що «правильні» форми обрядодії просто не збереглися. Так, респондент, відповідаючи на питання, чи носили на Маковея до церкви святити мед, зазначає: «не, таке в нас немає. В других селах є... а в нас багато не так, як я чую по телевізору, туди, де Вінниця, де Полтава. То там зовсім не так, як у нас. Там більше люди вірували в Бога, там веруючі, а в нас алкоголіки» [26].

Такі особливості сприйняття «радянського» досвіду в окреслених вище сферах життєдіяльності спричинили можливість порівняно легкого його заперечення,

ставлення до нього як до штучного, неправильного.

Це, у свою чергу, призвело до легкого засвоєння нав'язуваних «правильних», «народних» форм обрядодій, особливо – в нових умовах (уцьомуразі – на новому цвинтарі).

Таким чином, аналізуючи процеси розвитку української обрядової культури в період сучасності на прикладі наведеного вище матеріалу, констатуємо наявність процесу творення якісно нових регіональних елементів обрядодій на традиційній українській основі.

1. Арутюнов С. А. Процессы и закономерности вхождения инноваций в культуру этноса / Арутюнов С.А. // Советская Этнография. – 1982. – № 1. – С. 8–22.
2. Чистов К. В. Традиции и вариативность / Чистов К. В. // СЭ. – 1983. – № 2. – С. 14–22.
3. Курочкін О. В. Новорічні свята українців. Традиції і сучасність / Курочкін О. В. – К.: Наукова думка, 1978. – 191 с.
4. Толстой Н. И. К реконструкции древнеславянской духовной культуры / Толстой Н. И., Толстая С. М. // Славянское языкознание. – М.: Наука, 1978. – С. 364–385.
5. Пригіріна (Тхоржевська) Т. В. Традиційна календарна обрядовість слов'янського населення Південної Бессарабії та її трансформація протягом 20–70-х рр. ХХ ст.: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Пригіріна Тетяна Вікторівна. – Одеса, 1999. – 171 с.
6. Українська етнологія : навчальний посібник / [В. Борисенко, М. Гримич, О. Гончаров та ін.; за ред. В. Борисенко. – К. : Либідь, 2007. – 400 с.
7. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Усенко Любові Опанасівни, 1932 р. нар.
8. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Саламатіної Лариси Павлівни, 1960 р. нар.
9. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Гнедюк Оксани Семенівни, 1925 р. нар.
10. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Мирлушкіної Людмили Іванівни, 1947 р. нар.
11. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Усенко Любові Опанасівни, 1932 р. нар.
12. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Гнедюк Оксани Семенівни, 1925 р. нар.
13. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Усенко Любові Опанасівни, 1932 р. нар.
14. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Чабаненка Віктора Івановича, 1956 р. нар.
15. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Максименко Міли, 1955 р. нар.
16. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Саламатіної Лариси Павлівни, 1960 р. нар.
17. Там само.
18. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Мирлушкіної Людмили Іванівни, 1947 р. нар.
19. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Чабаненка Віктора Івановича, 1956 р. нар.
20. Зафіксовано в м. Первомайську, 12.04.09.
21. Записано в с. Кумарі Первомайського р-ну Миколаївської обл., респондент, 1049 р. нар., відмовилась представитися.
22. Арутюнов С. А. Инновации в культуре этноса и их социально-экономическая обусловленность / Арутюнов С. А. // Этнографические исследования развития культуры. – М.: Наука, 1985. – С.31–50.
23. Нора П'єр. Как писать историю Франции? / Нора Пьер // Пьер Нора. Франция-пам'ять / Пер. Д. Р. Хапаевой. – Спб., 1999. – С. 28.
24. Записано в смт Любашівці Одеської обл. від Саламатіної Лариси Павлівни, 1960 р. нар.
25. Записано у Кумарі Первомайського р-ну Миколаївської обл. від Поліщук (Регушевської) Тамари Петрівни, 1943 р. нар.
26. Записано у Кумарі Первомайського р-ну Миколаївської обл. від Зарицької (Маковей) Ази Михайлівни, 1931 р. нар.